

Erkölcsei személyiséggé fejlesztés óvodai és iskolai foglalkozásokon

Mióta az emberek törzsekben, társadalmi közösségben élnek, létfenntartásuk és célra irányuló társadalmi tevékenységük, sikeres együttműködésük érdekében – minden időben – megalkották a társas együttélésük és együttműködésük szabályait, erkölcsi és jogi törvényeiket. E szabályok, jogi és erkölcsi törvények megalkotói – a sikeres gyakorlatra is támaszkodva

a vallási és világi vezetők voltak, akik mindig az egyetemes világ teremtője, ura: Isten parancsainak tulajdonították azokat a kánonokat, amelyekhez igazodni minden ember kötelessége és érdeke.

Hivatkozhatok itt a mintegy háromezer éve élt sumer pap- királyra, Gudea-ra, vagy a hatezer évvel ezelőtti Hamurabbi törvénykönyvére, amely egy két méter nyolcvan centi magas diorit kőbe vésvé ma is látható Párizsban a Louvre-ban.

A magyar nép több ezer éve istenhívő, több mint ezer éve keresztyén, társadalmi életét e szellemben alkotott alkotmánya, jogrendszere és erkölcsi törvényei alapján gyakorolja. Történelmünk minden korszakában mind a társadalmi közösség, az egyháztagok, a magyar állampolgárok a közös haza szolgálatában, a társas érintkezésben, közös vállalkozásaik és együttműködésük folyamán e humanista magatartást szabályozó jog- és erkölcsi elvrendszert tartották magukra és társaikra vonatkozóan kötelezőnek, népünk jóléte, az egyének biztonsága és békés, boldog élete biztosítójának, és minden ezek elleni vétéséget bűnnek ítélt, a bűnösöket népünk megkárosítóinak tartotta. (Ebben a felfogásában és magatartásában még a mohamedán török megszálló hatalom sem akadályozta százötven éves hódoltságunk alatt. Csak az 1945–1989. években hazánkat megszálló szovjet hatalom igyekezett kiszorítani a magyarság tudatából a bibliai (ó- és újszövetségi) megalapozottságú vallásos hitét.)

Az iskolai oktatásban és nevelésben – mint ahogyan a felnőttek átképzésében is – a kommunista pártállam elengedhetetlennek tartotta az ideológiai képzést, amelyben benne rejlőnek tekintette a kommunista erkölcsöt is. Azok a pedagógiai elméletirők, akik igazodtak a pártállam eme elvárásához, igyekeztek megfogalmazni e kommunista, „szocialista-humanista” erkölcsi elv-rendszert. [Lásd: Ágoston György–Jausz Béla: *Neveléstan* (egyetemi tankönyv), 1964, 8–25. old.; Szarka József: *Az erkölcsi nevelés tartalmáról. Tanulmányok a neveléstudomány köréből*, 1960; Szebenyi Péterné: *Erkölc és világnézet a személyiségfejlődésben*. Tankönyvkiadó, Bp. 1985; Brezsnjanszky László–Petrikás Árpád: *Közösség, személyiség, alternatívitás, döntés az iskolai nevelésben* (benne: *A személyiség mindenoldalú fejlesztésének világnézeti dimenziói*, 21–39. old.)]

A kommunista rendszer idején mintegy négy és fél évtizeden át jelentek meg ötletszerűen „a szocialista humanizmus” erkölcsi tanításáról közlemények, de *kommunista etika nem készült el*. A hazai fogalmazványok gyakran csak mint jelszavakra alapozódtak, a teljesség és a rendszerbefoglaltság igénye nélkül, és főleg *nem volt kidolgozott az a motivációs bázis*, amely akár a fiatalokat, akár a felnőtteket az erkölcsi elvek gyakorlati alkalmazására ösztönözhetne volna.

Tömeges méretekben torzult az emberek személyisége amiatt, hogy a diktatúra és a fenyegetettség állapotában elveik ellenére a „hivatalos állásponhoz” igazodni kényszerültek. Sokan rejtegették keresztyén hitüket, nem mertek az istentiszteleteken megjelenni, a családok bezárkóztak, a szülők gyermekeiket kétféle erkölcsre tanították.

Köztudott, hogy hazánkban a megszálló szovjet hatalom alól való felszabadulása, a nemzeti autonómiánk elérése, az állampolgárok széles rétegeinél nem hozott az erkölcsi felfogásban és a magatartásban kedvező változást. Ez átmeneti időszakban a jogrendszer, az erkölcsi normarendszer revízió alatt áll ugyan, a parlament gyakran foglalkozik korszerű és bűnözésgátló törvények hozatalával, az egyházak számos iskolájukat visszakapva buzgó igyekezettel törekednek az iskolai tanítványaik erkölcsi felfogását fejleszteni, az erkölcsi törvényekhez való igazodást terjeszteni, mégsem volt a bűnözés soha előzőleg ilyen nagymértékű hazánkban, mint éppen napjainkban. A bűnüldöző szervek létszáma, technikai ellátottsága nem elégséges a bűnözés visszaszorításához. És ami még inkább elszomorító: évről évre gyarapodik a fiatalok bűnözők száma, és ehhez valószínűleg hozzájárul a tömegkommunikáció, elsősorban a televízió is (krimi és agresszív akciófilm sugárzásaival).

Nemzeti összefogásra, felkészült pedagógusokra van szükség gyermekeink erkölcsi személyiséggé alakításához.

Az erkölcsi nevelés akkor folyhat eredményesen, ha már az óvodákban elkezdődik, a 10 éves általános, műveltségre felkészítő iskolában célratörően tovább folyik, mint ahogyan a sajtóban, az irodalomban, a tömegkommunikációban és a közélet gyakorlatában felnőttekre és fiatalokra egyaránt hatóan gondosan történik.

Mert: a „szocialista erkölcs”-höz igazodást sokan már nem tekintik magukra nézve kötelezőnek (márpedig azok közt voltak a keresztyén etikával összhangban lévő követelmények is, mint például az emberiség, az emberi jogok tiszteletben tartása, a hazaszeretet és a népi közösség önzetlen szolgálata, a becsületesség, a szegények gazdasági és kulturális felemelkedése stb.), ugyanakkor nem ismerték vagy nem sajtóították el a polgári ideológiát és értékorientációt, és az egyházak még nem erősödtek meg eléggé ahhoz, hogy – a két főtörvény – az Isten tisztelete és szeretete, illetve az embertársak iránti szeretet és együttműködési törekvés elterjesztése által egy boldogabb, békésebb, jóléti világ felépítését mind szélesebb körben szolgálják.

Márpedig a pozitív változást csak az hozhatja meg, ha mind a felnőttek, mind a felnövekvő nemzedék tagjai ismerik azokat a normákat, amelyeket az emberi jogok, a magyar alkotmány és jogi törvénytár, és a bölcséleti vagy bibliai alapon kidolgozott keresztyén etikák foglalnak magukban, és ezeket magukévá téve szabályozzák életvitelüket, társas viszonyulásukat, szolgálják hazájuk és az emberiség javát.

Az erkölcsi nevelés célját röviden úgy határozhatjuk meg, hogy az a felnövekvő új nemzedék tagjainak erkölcsi személyiséggé formálása. Aminek alapfeltétele, hogy társadalmunk egészének legyen egy magáénak tudott *erkölcsi normarendszere*, egy mindenki által tiszteletben tartott *etika*, aminek ismeretében és aminek alapján vállalják a szülők és a pedagógusok a gyermekek és serdülők erkölcsi oktatását és nevelését.

Egy ilyen *egyetemes érvényű erkölcsstan* azonban talán egyetlen társadalomban sincs, ha csak nem egy mohamedán vallású államban, ahol maga az uralkodó egyszemélyben az államfő és főpap (mint Iránban), és ahol a *Korán* erkölcsi parancsai tiszteletben tartása szigorúan kötelező. Nálunk egyaránt találhatók ateista-materialista ideológiai vagy polgári bölcséleti alapon megfogalmazott, valamint bibliai alapon az Ó- és az *Újszövetségre* támaszkodó, és az egyházi hitvallások és dogmatikák alapján készült *etikák*, Jézus tanításain alapuló erkölcsstanok.

Mit tehet egy ilyen helyzetben a pedagógus? Milyen alapokra, milyen normarendszerre, erkölcsi felfogásra, elvrendszerre alapozza erkölcsi oktató, gyakorlati erkölcsi nevelőtevékenységét? Ez ma még diszkrétan elhagytatott kérdés. A Nemzeti Alaptanterv is elengedhetetlenül szükségesnek tartja, hogy a felsorolt tíz műveltségi terület oktatásának, a

tanulók nevelésének és művelésének folyamatába beleszövődött történéjek erkölcsi oktatásuk és nevelésük, s meg is jelöli, hogy mely területen található a pedagógus erre lehetőséget, de hallgat az erkölcsi tanítások forrását illetően. Ezt az iskolák szabad döntésére bízta.

Lehet-e az erkölcsi oktatás és nevelés iskoláinkban *alternatív*?

Amikor még csak egyházi iskolák voltak, megoldható volt az eltérő ideológiai alapok, irányzatok külön iskolákban folyó erkölcsi nevelői alternatívája. Ma keresnünk kell a hatékony együttműködést az eltérő, néhány vonatkozásban ellentétes – de azért lényegében ugyanazt az emberséges, békés és termékeny életet biztosító – erkölcsi tanítások között. A keresztyén egyházak ökumenikus mozgalma már nagy előrehaladás e téren. Az egyéb vallások és a bölcséleti etika között volna még szükség összeegyeztetésre, s ugyanígy szükséges volna a szülők és a nevelők összehangolt együttműködése.

A Nemzeti Alaptanterv nyújtotta lehetőség az erkölcsi nevelésre

Szeléndi Gábor, kaposvári tanítóképzős főiskolai tanár *Az erkölcsi nevelés és a NAT* című cikkében az alábbiakat írja: „Hazánkban évtizedeken át folyt a vita arról, hogy szükség van-e az etikai ismeretek külön tantárgyban történő oktatására. Az a tábor, mely az *Etika* tantárgy mellett kardoskodott – a többi között –, a hazai közelmúltra is támaszkodott, a két világháború közötti oktatásügy gyakorlatára, amelyben kiemelt szerepe volt a *Hit-és erkölcsstan* néven szereplő tantárgynak, mind az elemi iskolában, mind a középiskolában. Az erkölcs külön oktatása mellett érvelők hivatkoztak századunk nagy pedagógusának, *Makarenskónak* a hitvallására is, aki feltétlenül szükségesnek tartotta azt, hogy a különböző tantárgyakban folyó munka mellett legyen az iskolában egy szintetizáló tárgy, mely az alapvető etikai ismereteket adja, és az ezen nyugvó meggyőződéseket alakítja. Nálunk azonban több évtizeden át az az irányzat győzedelmeskedett, hogy nincs szükség az erkölcsstan külön tanítására, hanem minden tantárgyban minden pedagógus használja ki a kínálgató lehetőségeket mind az erkölcsi, világnézeti, mind az esztétikai nevelés érdekében” (Módszertani Közlemények, 1997. 1. sz., 3–5. old.).

A közoktatás egészéért felelős kormány azon az állásponton van, hogy az erkölcsi normarendszer ismerete, és az ehhez igazodó erkölcsi magatartás elsajátítása az erkölcsi személyiség műveltségének elengedhetetlen része, és ezért a 10 évfolyamos képzés műveltségi területeinek szinte mindegyikében rámutat azokra az alkalmakra és lehetőségekre, amelyek ezt biztosíthatják. Minthogy a NAT nem tantárgyakban jelöli meg a tananyagot, így nem írja elő egy ilyen tantárgy bevezetését sem. Minden iskola pedagógusai maguk készítik el helyi oktatási és nevelési programjukat, így azt is, hogy mely tantárgyakba illetve foglalkoznak erkölcsi oktató-nevelő munkával, avagy a tanulók fejlettségéhez igazodva mikor iktatnak be egy, az erkölcsi normákat rendszerbe foglaló eligazító erkölcsstanórát.

A NAT tíz műveltségi területeiben a pedagógusok számára előírt követelményeket egy egyetemes erkölcsi parancs szellemében „meghatározzák az Alkotmányban, a közoktatási törvény bevezetőjében, az egyes nemzetközi egyezményekben az emberi jogokról, a lelkiismereti és vallásszabadságról, a közoktatásról, a gyermeki jogokról, a nemzeti és etnikai kisebbségekről megfogalmazott értékek. Ezt kiegészítik az európai polgári fejlődésben kiérlelt, a tudományos-technikai haladásban, a hazai kulturális, pedagógiai hagyományokban megjelenő értékek” (*Nemzeti Alaptanterv*. MKM, Bp. 1995, 7. old.)

Az erkölcsi személyiséggé nevelés nemcsak az erkölcsi normarendszeren, egy bölcséleti vagy bibliai alapon kidolgozott etika ismeretén alapul, hanem hazai nemzeti és egyetemes kultúrértékek megismerésén is. Szeléndi jól mutat rá ezekre az értékekre, amikor tömören így fogalmaz: „A NAT a közös nemzeti értékeket szolgálja, fontos szerepet szán a nemzeti hagyományoknak, valamint a nemzeti azonosságtudat fejlesztésének, beleértve az ország nemzetiségéhez és más etnikumokhoz tartozók identitásának ápolását, kibontakoz-

tatását. Ugyanakkor azokra a tartalmakra is összpontosít, amelyek az Európához való tartozásunkat is erősítik. Figyelmet fordít az emberiség előtt álló közös problémákra. Az egész világot érintő globális kérdésekre vonatkozóan hangsúlyozza az egyének, a társadalmak, az országok felelősségét és lehetőségét az emberiséget és az egyes közösségeket fenyegető veszélyek elkerülésében. A NAT szolgálja a különböző kultúrák iránti nyitottságot, megértést. Más népek hagyományainak, szokásainak, életmódjának, kultúrájának megismerésére, megbecsülésére nevel.”

A mások értékeinek és saját értékeink becslése, gyarapítása, szeretete, a hazaszeretet, az emberiség védelméért, értékei gyarapításáért kialakuló felelősségérzés és tenniakarás csak megfelelő tájékozottság alapján lehetséges.

Az érték felismerése, tiszteletben tartása és továbbfejlesztése minden műveltségi területen úgy is része az erkölcsi nevelésnek, mint a helyes értékorientáció megalapozója. Az értékek rangsorolni tudása nagy szerepet tölt be az akarati cselekvéseknél a végrehajtás motiválásában.

Szeléndi idézett cikkében rámutat arra, hogy a NAT mely műveltségi területeken jelöli meg, hogy milyen témakörben hol, milyen értékekre irányuljon az erkölcsi ismeretnyújtás, és ezektől milyen erkölcsi felfogás és magatartási késztetés várható. (Az első nyolc évfolyamon ilyen tantárgyak és témakörök: *anyanyelv és irodalom; az ember és társadalom; honismeret–történelem; emberismeret–önismeret.*)

A pedagógusoknak feltétlenül tájékozottnak kell lenniük a hatékony, célra irányuló erkölcsi nevelő munkájukban, továbbá a polgári-bölcséleti és az egyházi, bibliai alapon kidolgozott etikákban is. Enélkül a pedagógus nem rendelkezhetik egy olyan szilárd, konstruktív tudásanyaggal, erkölcsi érvrendszerrel, magáénak is tudott és meggyőződéssel vallott etikával, amire támaszkodhat oktató-nevelő tevékenységében.

Mínthogy pedig kétféle – *világi és egyházi* – etika van, ezek nem lehetnek egymással ellentmondásban. E két fajta etikának más és más az erkölcsi nevelésben a *motiváló ereje*: az egyik az értelmi belátásra, az egyén és a közösség közös érdekeire hivatkozással törekszik elfogadtatni az erkölcsi normarendszert, a másik az erkölcsi törvények forrásának az Istent tekinti, illetve a Bibliát, Isten tiszteletét és szeretetét tekinti engedelmességre motiváló erőnek. Az életkori sajátosságok függvényében is változhat a kétféle motiváció: a gyermekkorban a nevelt a szülője, avagy az Isten parancsainak engedelmeskedik szeretetük, gondoskodásuk elvesztésétől félve. Ez a heterogén viszonyulásban lévők erkölcsi magatartását alakítja ki. Tíz–tizenegy éves kortól kezdve jelentkezik azonban egy olyan autonóm törekvés, amikor az erkölcsi parancsokhoz, a közösség követelte szabályokhoz igazodás önként elfogadottá válik, józan belátás vagy egyházi tanításon alapuló hit által. Az életkori sajátosságok, illetve az erkölcsi fejlődés szakaszainak ismerete is nélkülözhetetlen a pedagógus számára a hatékony erkölcsi oktatás és nevelés érdekében.

A felnövekvő nemzedék óvodákban és iskolában folyó erkölcsi nevelésének hatékonyságát növelné, ha azok a pedagógusok, akiknek emlékezetében már elhomályosultak a felsőfokú pedagógusképzőkben szerzett fejlődés- és oktatáslélektani ismereteik, vagy akik nem is tanultak, társadalom-, illetve csoportlélektant, valamint iskolapszichológiát – tanfolyamokon továbbképeznék magukat. (Az MTA Pszichológiai Bizottsága tagjai éppen napjainkban tárgyalnak arról, hogy létre kell hozni e tanfolyamok programját, és a posztgraduális képzés tervét.)

Az első hat életévben kialakuló erkölcsi felfogás és viszonyulás

Az óvodai foglalkozások fejlesztő hatása

Századunkban a fejlődéslélektan és társtudományai a történelemben soha nem tapasztalt mértékben tették lehetővé, hogy mind a szülők, mind a pedagógusok hozzáértéssel gyakoroljanak hatékony személyiségformáló hatást. A *gyermeklélektan* már a gyermeknek az

anyaméhen belüli testi és lelki megnyilvánulásait is vizsgálja, és nagy gondot fordít annak megállapítására, hogy a születésétől kezdve milyen a kapcsolat a gyermek és az édesanyja, illetve az újabb vizsgálatok szerint az édesapja között, mert *ezek az interperszonális érintkezések, együttes tevékenységek és érzelmi átélések egész életre szólóan hatnak a gyermek társadalomba való beilleszkedésére, személyiségjeinek alakulására.*

Feltehetően minden pedagógus számára ismeretes, hogy akik az első hat életévükben mostoha családi körülmények között éltek, közvetlen családi és társadalmi körükben gyakran szenvedtek el agressziót, ahogy mondjuk: bizalmatlanok felnőtt környezetükkel, a világot ellenséges jellegűnek tekintik, és ezért hajlamosak az agresszióra, környezetük rongálására, a mások vagyonában való kártevésre.

Nem mélyülünk el annak ismertetésében, hogy milyen személyiségjegek alakulnak ki az első életszakaszban, annyit azonban megjegyzünk, hogy a mi korunk gyermekei sokkal hamarabb válnak önállókká, és kerülnek a velük közel egykorú gyermekek közösségének magatartást és felfogást alakító hatása alá, mint a megelőző nemzedékek. Ezzel az általában két és fél éves korban bekövetkező önállósággal együtt jár egy sajátos jelenség, amit régóta *dackorszaknak* nevezünk. Ennek megnyilvánulásai – kellő fejlődéslektani ismeretek híján – a gyermekek magatartásának „erkölcsi szempontból való” téves megítéléséhez vezethetnek.

Ez többnyire az első gyerekes szülőknél fordul elő, akik két éven át megszokták, hogy gyermekük engedelmeskedett parancsaiknak, utasításainak, de két és fél éves kor táján meghökkenve látják, hogy az nemcsak hogy nem engedelmeskedik, hanem lázadóan és agresszívan tiltakozik, és ha fenyegetéssel kényszeríteni próbálják őt, frusztrált állapotában „hisztériás” üvöltésbe kezd, és földhöz vágja magát (KISS TIHAMÉR: *Életkorok pszichológiája*. Bp. 1966, 48–49. old.; MÉREI FERENC–V. BINÉT ÁGNES: *Gyermeklélektan*. 1970, 65–70. old.).

E korszak nagy hatású a gyermek jellemének kialakításában, de a szülőktől nagyobb megértést igényel. Két és fél éves kortól kezdődően – éppen önálló és sikeres feladatmegoldásainak köszönhetően – nemcsak a gyermek *én-tudata* alakul ki, hanem az önállóság örömeinek átélése révén önbizalma is erősödik, s állandóan *törekszik tevékenységének önszabályozására*. Ha a szülő ezeket a megnyilvánulásokat tiltja, ha nem megértő, ellenben akadályozó tényező, a gyermek érthetően felháborodik a szülő magatartása miatt, és vágykielégítő törekvéseiben gátolva érezve magát, szélsőséges indulati kitörésben tiltakozik.

Az erkölcsi fejlődés szempontjából fontos, hogy itt e tiltakozó „nem” kimondásában a szülő és a pedagógus felismerje azt, hogy íme, a kisgyermek válogatni tud tette külső vagy belső parancs szerinti végrehajtásában, s mihelyt képes megítélni, hogy *mi a jó és mi a rossz*, már a rosszra csábító kísértések ellen is tiltakozni tud. (KISS TIHAMÉR: *Az énkép kialakulása és fejlődése. Pszichológia – nevelőknek*. Bp. 1978).

Az erkölcsi megítélés, a helyes és vétkes magatartás, a jó és a rossz cselekedet tudatosulása a kisgyermekkor 2–4 év közötti szakaszában kezd kialakulni, és az alkalmazkodás begyakorlása ugyancsak ebben a korszakban indul meg.

Már kétéves kor előtt is – a szimbolikus és prekautális gondolkodás és beszéd kialakul-

A felnövekvő nemzedék óvodákban és iskolában folyó erkölcsi nevelésének hatékonyságát növelni, ha azok a pedagógusok, akiknek emlékezetében már elhomályosultak a felsőfokú pedagógusképzőekben szerzett fejlődés- és oktatáslelektani ismereteik, vagy akik nem is tanultak társadalom-, illetve csoportlélektan, valamint iskolapszichológiát - tanfolyamokon továbbképeznék magukat.

lása előtt – a kisgyermek a szülei arcjátékából, haragos és rosszálló tekintetéből, érzelmi megnyilvánulásából, fenyegető gesztusaiból képes felfogni, hogy szülei viselkedését rosszállják, és amit tiltásuk ellenére tesz, azzal haragjukat, szeretet-megvonásukat váltja ki. A társak, a kortárs-csoport erkölcsi megítélését viszont csak a *szabályjátékokban való részvételük* – szabályhoz igazodó vagy az ellen vétő „csaló” viselkedésük – folyamán ismerik fel, és belátás alapján jutnak a heterogén erkölcs szintjéről az autonóm erkölcs – minőségileg magasabb – szintjére.

A személyiség-lélektan és az etika a heterogén erkölcsöt alapszintű, kezdeti jellegű erkölcsi gondolkodásnak és magatartásnak tekinti, ami azonban a gyermek fejlődése szempontjából természetes és szükségszerű. Míg a gyermek nem jut el az erkölcsi fogalmak, a jó és a rossz lényegi felismeréséig, nem kezdhetjük erkölcsi nevelését belátására apellálással vagy belső erkölcsi készítés kiváltásával.

J. Piaget-nak 1932-ben megjelent *Le jugement moral chez l'enfant* (A gyermek erkölcsi ítéletei) című művéből elsőként ismerhettük meg, hogy az első hat életévében a gyermeknek mennyire nincs fogalma a felnőttek által kifejtett erkölcsi parancsok, magatartási szabályaik értelméről, illetve mennyire másként fogja fel azokat, mint a szülei vagy a tanítói.

Mégis a gyereket ebben az életkorban is nevelnünk kell az együttélés szabályaihoz való igazodásra, tiltanunk kell mindazt, ami számára veszélyes, káros, ami közössége elfogása szerint nem illik, ami rossz. És a kisgyermek (többé-kevésbé) képes is e szabályokhoz való igazodás elsajátítására.

P. Bovet genfi egyetemi tanár, a Rousseau Neveléstudományi Intézet professzora ír arról, hogy még mielőtt az erkölcsi fogalmak kialakulnának – a gyermek elkötelezettséget érez olyan személyek iránt (mint elsőrendben maguk a szülők), akiket szeret és tisztel. E tisztelet és szeretet nélkülözhetetlen igénye készítheti a gyermeket a szülő erkölcsi parancsainak készséges végrehajtására (=PIAGET, JEAN: *Válogatott tanulmányok*. Bp. 1970, 353. old.).

Az óvodáskor utolsó évében – 5–6 éves korban –, amikor megindul egy jelentős előrehaladás az értelmi műveletek (5–7. életévben az intuitív, majd 7–8 éves kortól a konkrét műveleti gondolkodás) fejlődése terén, megjelenik az *autonóm erkölcsi személyiséggé válás* első megnyilvánulása, a *közösségi magatartási szabályokhoz igazodásnak belátáson alapuló önkéntes vállalása, és megjelennek a valós erkölcsi ítéletek*.

Megjelenik a szabályhoz alkalmazkodás értékének, fontosságának tudata, az ellene vétés erkölcsi elmarasztaló megítélése, valamint a becsület és tisztesség közösségi megítélésének öröme, jó érzése. Ez minden óvodai, iskolai pedagógus számára rendkívüli fontos, és oktató, nevelő munkájukban jól hasznosítható felismerés.

A különböző vizsgálatok arra mutatnak, hogy az erkölcsi szabályok megértése, az erkölcsi fogalmak lényeges tartalmának felfogása, az ezekhez való alkalmazkodás szükségének belátása, önkéntes vállalása csak valamely – a tagok számára vonzó csoporthoz tartozás tudata meglétével és az oksági műveleti gondolkodás megindultával, az együttműködés gyakorlatában következhet be.

Mint minden életszakaszban, úgy e megalapozó időszakban is az erkölcsi személyiséggé nevelés egy komplex, integrált nevelőhatás gyakorlatát igényli. Ebben a folyamatban fontos nevelői feladat a gyermeknek az egocentrikus szintről, a mások véleményét, szempontjait figyelembe vevő magasabb szintre való emelése. A *szerepjátékokban* már felismerhető a mások helyzetébe, érzelmi állapotába való beleélés, amit aztán a *szabályjátékok* ezt továbbfejleszhetnek. Az ebben kiváltódó együttes élmény pedig elősegíti az értékes szociális érzelmek megnyilvánulásait is, mint amilyen a mások iránti rokonszenv, a segítőkészség, az együttes tevékenységekkel elért sikerek örömeiben való osztozkodás, a szolidaritás, egyidejűleg az önzésen és egocentrizmuson való túljutás.

A szabályokhoz igazodni tudás, annak megértése, hogy jó munkához zavartalan rend és

önfegyelem szükséges, és hogy a másokkal való harmonikus együttműködés elengedhetetlen a sikerhez, éppen ilyen szabályjátékokban, valamint az óvodában szívesen vállalt közös foglalkozásokon alakul ki, és hatékonyan készíti elő az iskola magasabb elvárásainak sikeres teljesítését.

Az erkölcsi személyiséggé válást a magatartási szabályokhoz és erkölcsi törvényekhez alkalmazkodást elősegítő foglalkozások iskoláskorban

Az 5–6 éves óvodások, miután megtanulták a szabályhoz alkalmazkodás módját, s ha nem is nagyon használják e kifejezést, értik, hogy miről van szó. Néhány éven belül eljutnak a szabály, a jogi törvény és erkölcsi törvény fogalmához, az ezekhez való igazodás elkötelezettségének tudatához, az ezek ellen vétés következményeinek, a vétkességhez, a bűnösségnek az átéléséhez, a jó és a rossz cselekedetek megítélésének képességéhez. Az óvodások a heterogén erkölcs szintjén meg vannak győződve, hogy a törvényt, a szabályt valamikor a felnőttek hozták létre, azok megváltoztatására nekik gyermekeknek nincs joguk, s ha mégis változtatna rajtuk a csoportban valaki, az a „szabály” nem érvényes, aki a szerint jár el – az csal, másokat megkárosít. Maguk ellenőrzik társaikat, hogy becsületesen vagy csalóként játszanak-e, és ez utóbbiakat erkölcsileg elítélik, legnagyobb büntetésként a közösségükből kizárják őket. Ez nagy előrelépés az erkölcsi felfogásban és magatartásban.

A *játék* szerepe a személyiség fejlődésében meghatározó. Piaget a gyermek játékeit 1 éves kortól 14 éves korig vizsgálva megállapította, hogy az értelmi fejlődés egymást követő, fokozatosan emelkedő szintjén más és más játékfajta alakul ki, úgy, hogy az újak megjelenésével a korábbiak lassan elapadnak és az újak kimagaslóan, majd hanyatlóan vannak jelen a következő életkorban.

Az *intuitív* gondolkodás szintjén (5–7 éves korban) a gyerekek már felfogják, hogy a játékokban bizonyos szabályokhoz kell igazodni, mert ez segít a siker élvezetéhez; a gyakorlatban becsület dolga e szerint cselekedni; a közösség erkölcsileg elítéli és bünteti a csaló vétkest.

A *konkrét értelmi műveletek* korszakában (7–10 éves korban) kezdetben csak az tudatosul bennük, hogy a tanító a magatartás meghatározója, a szülőknél is nagyobb tekintélyével illetékes a szabályokhoz való alkalmazkodást megkövetelni; az engedelmesség elismerést, a mulasztás büntetést von maga után. Később, kellő tapasztalat birtokában tudatosul a tanulóknál, hogy maga az iskola követel, állít fel magatartási szabályokat és tanít erkölcsi törvényeket, a pedagógus ezeknek csak közvetítője. Vagyis az tudatosul bennük, hogy az iskola társadalmi intézményében kell legyen egy olyan, az iskolai életet és munkát szabályozó elvrendszer, amely biztosítja az oktatás és nevelés eredményességét, és e korszak végére már belátják, hogy erre nekik is és minden társuknak szükségük van, mert ilyen rend és fegyelmesség nélkül nincs jó tanulmányi eredmény, márpedig nekik erről bizonyítványra van szükségük. Ennek tudata pedig az iskolai munkában és a jó magatartásra való törekvésben (amit minősítenek a bizonyítványban és szülei ezt számon tartják) jelentős befolyásoló tényező.

Az általános iskola felső tagozatába kerülve – 11–12 éves kortól – kezd kialakulni és lendületre kapni a *formális értelmi művelési gondolkodás*. E korban már jól értelmezettek az erkölcsi fogalmak, való ítélelhozatalra képes jutni a serdülő, s lassan tudatosul benne, hogy már ő maga is felnőtt, velük egy szinten igényli élete, magatartása önszabályozásának jogát. *Így éri el az autonóm erkölcs fejlettségi szintjét.*

A prepubertáskorban feltűnően jelentkezik minden gyereken a „saját csoport”-alkotás vágya, melyekben a felnőttek irányítása alól felszabadulva kipróbálhatja a vele egyenrangú, közös irányultságú és önállóságra törekvő társakkal együttműködve az önálló vállalkozás és feladatmegoldás eltervezésének és végrehajtásának eljárás módját, izgalmát és sikerélményét. Különböző hobbi-körök, gyűjtő- vagy kutatószenvendély motiválta csoport-

szerveződések indulnak meg, amelyben hamar megjelennek az ötletadó és vezető személyek. Jellemző, hogy a tanulók maguk igyekeznek megfogalmazni csapatuk működési szabályzatát (amit mások előtt titokban tartanak), amelyben a szerepek, funkciók, követelmények, magatartási szabályok és sokszor a vétkes elítélésének eljárása is szabályozott.

A felnőtté és erkölcsi személyiséggé válás jó előiskolája ez, amit a szülők megértéssel kell fogadjanak, maguk a pedagógusok ötletekkel, és az eredmények elismerésével támogathatnak. Támogathatók e vállalkozások szépirodalmi művekkel is (mint ahogyan a régi időkben *Molnár Ferenc Pál utcai fiúk*, vagy *Gajdar Timur és csapata* című műve a szereplőkkel hasonló korúaknak mintául is szolgált).

Előiskolája ez a nagy érzelmi telítettségű tevékenység és csoportvállalkozás a nemi zettel, a hazájuk népével való azonosulásnak.

A személyiség viszonylag tartós, többnyire életre szólóan jellemző tulajdonságai a serdülő- és ifjúkorban alakulnak ki. Az iskola oktató-nevelő munkája döntő hatást kellene gyakoroljon ebben az időszakban, olykor a társadalomban a gyermekekre zúduló nem kívánatos hatások semlegesítése végett is.

A NAT az általános műveltségi anyag előírásával jó irányt szab e személyiségformáló hatásnak. Időben és térben széles körű tájékozódást kap a serdülő a természeti és társadalmi környezet múltjáról, jelenéről, lényeges sajátosságairól, kulturális értékeiről.

Jelentős személyiségformáló tényező az anyanyelv és az irodalom tanítása, illetve a múlt és jelen értékeinek elsajátítása, amely a történelemtanítással párhuzamosan a nemzeti azonosságtudatot fejleszti.

Az egyetemes történelem és a világirodalom tanulmányozása, az ezekből ismerté váló értékek és tanulságok hozzásegítenek az emberiséggel, az egyetemes értékekkel való azonosuláshoz, a közös sors tudatosulása keltheti fel a fiatalokban a békés együttélés és együttműködés belső ösztönzését, a közös földünk védelme iránti felelősségtudatot.

Mint minden életszakaszban, úgy e megalapozó időszakban is az erkölcsi személyiséggé nevelés egy komplex, integrált nevelőhatás gyakorlatát igényli. Ebben a folyamatban fontos nevelői feladat a gyermeknek az egocentrikus szintről, a mások véleményét, szempontjait figyelembe vevő magasabb szintre való emelése. A szerepjátékokban már felismerhető a mások helyzetébe, érzelmi állapotába való beleélés, amit aztán a szabályjátékok továbbfejleszthetnek. Az ebben kiváltódó együttes élmény pedig elősegíti az értékes szociális érzelmek megnyilvánulásait is, mint amilyen a mások iránti rokonszenv, a segítőkészség, az együttes tevékenységekkel elért sikerek örömeiben való osztozkodás, a szolidaritás, egyidejűleg az önzésen és egocentrizmuson való túljutás.

Míg az iskolában kellő arányban folyik az értékek felmutatása, addig, sajnos, a hazai tömegkommunikáció – kiemelten jelenleg a televízió több csatornája – nem támogatja ezt a folyamatot.

A személyiséggé válást illetően döntő fordulatot hozó korszak a serdülés időszaka – fiúknál a 13–18, lányoknál a 12–17 életév közötti időszak. Bizonyos lelki egyensúlyvesztés kíséri a korszakot, ami abból adódik, hogy a serdülő e korszakban egy ideig bizonyos vonatkozásban még gyermeknek tudja magát, más vonatkozásban pedig úgy véli, hogy most már felnőtt. A gyermekség tudatát erősíti a szüleitől, a tanáraitól való függés, felnőtt mivoltát pedig abban érzi, hogy testalkatában, nagyságában közel olyan, mint szülei, sőt e korszak végén még túl is szárnyalja őket. Továbbá ezt az öntudatot erősíti a nemi éréseben való átérés, valamint az értelmi fejlettségi szintje, s az, hogy sok esetben műveltségben, tudásban szü-

leit, illetve a felnőtteket is túlhaladja.

A prepubertás korában extravertált, a világ, a környezete felé forduló gyermek a nemi érést követően mind inkább befelé fordul, kezdetben másoktól visszahúzódó, önvizsgáló, a változásokon töprengő személyé válik. Sokat nézegeti magát a tükörben, meghökken-tik a korábban még elképzelhetetlen testalkati, testtartási s mozgásbeli változásai. Az átmeneti időben tele van szorongással, ha sportideálokhoz, avagy kora szépségideáljaihoz hasonlítja magát, és alig akad serdülő, aki elégedett lenne például a hajszínével, melle formájával, lábaival, vagy arcvonásaival. Ugyanilyen izgalmak lepik el, amikor közeleg a közép-, majd a felső iskola, és a pályaválasztás ideje, és még nincs tisztában azzal, hogy ő milyen hivatás, milyen társadalmi funkció betöltésére vállalkozhat sikerrel. Ebben bizony jól jönne neki egy-egy szakértő, vagy pedagógus segítsége, de csalódotól félve nem nagyon mer hozzájuk fordulni. Ezért maguknak a pedagógusoknak kellene ezekre az elvárásokra felfigyelniük, és a gyerekeket kellő időben segíteniük pályairányultságukban.

A serdülés egyensúlyt veszített időszakában a tanulóknak nagy szükségük van a tanárok segítségére lelki egyensúlyuk helyreállításában, ami egy magasabb személyiségfejlettségi szintre emeli őket. A korszerűen nevelő tanár nem törekedhet csupán tantárgya ismeretanyagának elsajátíttatására, tanítványai gondolkodására, világképére és értékorientációjára, annak gyakorlati felhasználására is hatást kell gyakorolnia. Ez időszakban a pedagógusnak alkalmakat kell találnia, amikor erkölcsi irányú beszélgetéseket folytathat tanítványaival, ahol is megvitathatják az élet céljáról, értelméről vallott felfogásukat. Ma sok embert jellemez társadalmunkban az életcél nélkül, máról holnapra élés ténye.

A keresztyén egyházak pedagógusai e téren jobban felkészültek, és értékorientációjukban, életvitelükben, életcéljuk és életfeladatuk tudatosításában támaszkodni tudnak a *Bibliára*, Jézus tanításaira, aki számukra és tanítványaik számára is tökéletes példakép lehet. A *Biblia* őszövétségi könyve elején olvasható: „Megteremtette Isten az embert a maga képére. Isten képmására teremtette, férfiuvá és nővé, és megáldotta őket ezt mondván nékik: szaporodjatok, sokasodjatok, töltsétek be és hódítsátok meg a Földet. Uralkodjatok a tenger halain, az ég madarain és a földön mozgó minden élőlényen” (Mózes I. 27–28.). Eből a kijelentésből értheti meg minden ember, hogy mi a hivatása e világon, s mi a társadalmi szerepe. Tudomásul kell vegye, hogy ez a parányi bolygó a világmindenségben a hona, a hazája, az otthona minden embernek. Csak akkor lehet boldog, érezheti biztonságban a létét, ha ő és minden ember egyaránt Isten törvényeinek engedelmeskedve él.

Ifjúságunknak úgy kell felkészülnie felnőttkori hivatására, hogy beilleszkedve az emberiség nagy családjába, békés egymás mellett éléssel, egymást segítve és a közösség javát szolgálva, és a meglévő szép, jó, igaz értékeinknek örvendve mindnyájukkal együtt boldogan élhessenek e földön. Ha csak magának és magáért akarna élni az ember, elpusztulna. Szeretet nélkül senki sem lehet boldog. A keresztyéneknek is tudniuk kell, hogy a tudomány nem ellensége a hitnek, a tudós a természet törvényeit kutatja. Az ember, aki Isten képmásaként tudattal és a neki szükséges tudás megszerezhetőségének képességével rendelkezik, kell hogy mind jobban ismerve önmagát, embertársait, a természet törvényeit, azok tiszteletben tartásával teljesítse emberi hivatását. A szeretet ellentéte a gyűlölet; az agresszió az emberiség pusztulásához vezet. Az emberiségnek létérdeke a szeretet törvénye szerint élni.

Ideológiai alapvetés nélkül sincs szilárd alapja az erkölcsi oktatásnak. A pedagógus akár a keresztyén ideológiát teszi magáévá, akár azt, amely ugyanolyan humanista szellemű, mint a *Bibliából* ismert, (amilyen alapszanak az alapvető emberi jogok, avagy a magyar alkotmány is), ezekre bizony támaszkodhat, amikor felelősséggel vállalkozik tanítványait kiművelt emberfőké, hazájukat és az emberiség javát szolgálni kész erkölcsi személyiségekké formálni.